

A T L A N T I S

GÜNTER
GRASS

**Jako
rak**

Novela

Copyright © 2002 by Steidl Verlag Göttingen
Translation © Jiří Stromšík, 2005
© Atlantis, 2005

Die Herausgabe dieses Werkes wurde aus Mitteln
des Goethe-Instituts gefördert

Vydání této knihy bylo podpořeno
z prostředků Goethe-Institutu

ISBN 978-80-7108-269-9

Nikdo neví, co se v uzavřené přídi náhle, postupně, definitivně odehrálo.

V paměti mi utkvěla rovněž navazující mámina věta: „Když to bouchlo podruhé, vypadla jsem z postele, tak děsná řacha to byla...“ Toto torpédo z odpalovací roury tři, nesoucí na hladkém plášti jako věnování nápis „Za sovětský lid“, explodovalo pod plovárnou na lodní palubě E. Přežily pouze dvě nebo tři pomocnice. Později vyprávěly o zápachu plynu a dívkách roztrhaných na kusy střepinami z roztráštěné mozaiky na čelní stěně plovárny a kachličkami bazénu. Na rychle stoupající vodě bylo vidět plovoucí mrtvoly a části mrtvol, obložené chleby a jiné zbytky z večere, i prázdné plovací vesty. Skoro žádný křik. Pak zhaslo světlo. Ty dvě nebo tři pomocnice, od nichž nemám k dispozici žádnou fotografii pasového formátu, se zachránily nejprve nouzovým východem, za nímž vedly strmé železné schody do vyšších podlaží.

A pak máma ještě dodala, že „teprv když to bouchlo potřetí“, objevil se doktor Richter u rodiček a těhotných. „To už bylo všude boží dopuštění!“ zvolala pokaždé, když její nekonečný příběh dospěl k „číslu tři“.

Poslední torpédo zasáhlo strojovnu uprostřed lodi. Nevypadly jen lodní stroje, ale i vnitřní osvětlení na palubách a ostatní technika. Vše následující se odehrávalo potmě. Nouzové osvětlení, které naskočilo o několik minut později, umožňovalo alespoň nějakou orientaci v chaosu propukající paniky na dvě stě metrů dlouhé a deset poschodí vysoké lodi, která nemohla vysílat ani volání SOS: vysadily i přístroje v rádiové centrále. Pouze z torpédovky *Löwe* vycházelo do éteru opakované volání: „*Gustloff* se po třech zásazích torpédy potápí!“ Mezi tím se rádiem udávala poloha potápějící se lodi, donekonečna, celé hodiny: „Poloha Stolpmünde. 55° 07' severní šířky — 17° 42' východní délky. Žádáme o pomoc...“

Na S 13 byly zásahy a brzy viditelné potápění cílového objektu zaznamenáno s potlačovaným jásotem. Kapitán Marinesko vydal rozkaz sestoupit s již částečně naplněnými vyrovnávacími nádržemi do hloubky, věda, že v blízkosti pobřeží, navíc nad Stolpskou mělčinou, mohl stěžejně najít ochranu před podvodními bombami. Předtím muse-

lo být zajištěno torpédo uvízlé v odpalovací rouře dvě; jak tam vězelo připravené k odpálení, s běžícím pohonem, mohly je i nejslabší otřesy přivést k explozi. Naštěstí žádné podvodní bomby nepadly. Torpédovka *Löwe*, se zastavenými stroji, ohledávala smrtelně zasaženou loď světlomety.

Na našem globálním hřišti, tomto velebeném místě poslední možné komunikace, se sovětská ponorka *S 13* nazývala ve stylu webové stránky, s níž mě víže rodinné pouto, kategoricky: „Vražedný člun“. A posádka tohoto plavidla baltské flotily Rudého praporu byla odsouzena jako „vrahové žen a dětí“. Můj syn si na internetu hrál na soudce. Námítky jeho nepřátelského přítele Davida, jehož nenapadlo nic než opět roztočit svůj antifašistický modlicí strojek tím, že poukázal na vysoké nacistické šarže a vojenské osoby na lodi, jakož i na třicetimetrové protiletadlové kanony na sluneční palubě, se neprosadily proti záplavě komentářů přicházejících teď ze všech světadílů. Chatteři se ozývali převážně v němčině, promíchané s drobtý angličtiny. Obrazovku mi zaplňovala obvyklá nenávist, ale také nábožné zaříkávání apokalypsy. Vykřičníky za bilancí hrůz. Mezi tím porovnávání s počty ztrát při jiných lodních katastrofách.

V čele se snažilo udržet častokrát zfilmované drama *Titaniku*. Za ním následoval zánik *Lusitanie*, kterou za první světové války potopila německá ponorka, což údajně iniciovalo nebo uspíšilo vstup USA do války. Jeden osamělý hlas také připomněl, že anglické bombardéry potopily v Neustadtském zálivu *Cap Arconu*, naloženou vězni z koncentračních táborů; tento čin, zapříčiněný omylem, se udál několik dnů před koncem války a nyní na internetu vedl s počtem sedmi tisíc mrtvých tabulku. Pak se na něj dotáhl *Goya*. Avšak nad celou tou chatovou soutěží čísel nakonec zvítězil *Gustloff*. V zápalu důkladnosti, jež mu byla vlastní, se mému synovi na webové stránce podařilo posunout zapomenutou loď a její lidský náklad do difuzního vědomí světa, aby se ve schematickém nákrese, včetně hvězdičkami vyznačených děr po torpédech, zviditelnila a od této chvíle nesla, coby neštěstí par excellence, jméno globálního významu.

Čísła, která se vzájemně trumfovala ve virtuálním prostoru, však měla málo společného s tím, co se 30. ledna 1945 v jedenadvacet hodin šestnáct minut skutečně odehrálo na *Wilhelmu Gustloffovi*. To spíš Franku Wisbarovi se v černobílém filmu *Noc padla* na Gdyni podařilo, vzdor neúměrně zbytnělému předcházejícímu příběhu, zachytit leccos z paniky vypuknuvší na všech palubách poté, co tři zásahy přivedly loď s okamžitě zaplavenou přídílí do náklonu na levobok.

Teď se mstila některá opomenutí. Proč nebyly záchranné čluny, jichž beztak nebylo dost, preventivně vysunuty do spouštěcí polohy? Proč se člunové jeřábky a kladkostroje pravidelně neodledňovaly? Navíc scházelo — možná ještě žijící — mužstvo uzavřené v přídílích prostorech. Rekruti ze školní divize válečného námořnictva nebyli v zacházení se záchrannými čluny vycvičení. Zledovatělá sluneční paluba, na níž se také nacházely čluny, se při naklánění proměnila pro masu lidí hrnoucích se z horních palub ve skluzavku hladkou jako sklenka. První již také, protože se neměli čeho zachytit, padali přes palubu. Ne každý v plovací vestě. Teď se mnozí v panice odhodlali ke skoku sami. Kvůli horku uvnitř lodi byli lidé tlačící se na sluneční palubu většinou příliš lehce oděni, než aby při teplotě vzduchu minus osmnáct stupňů a tomu odpovídající nízké teplotě vody — měla dva, nebo tři stupně nad nulou? — přežili teplotní šok. Přesto skákali.

Z můstku nyní přišel rozkaz nasměrovat další hrnoucí se davy na zasklenou dolní promenádní palubu, uzamknout východy a postavit k nim ozbrojené strážce, v naději na záchranné lodi. Tento rozkaz byl striktně vykonán. Sto šedesát šest metrů dlouhá vitrína, uzavírající palubu na levoboku i pravoboku, se záhy stala pro víc než tisíc lidí vězením. Tabule z pancéřového skla se na několika místech zasklené promenády zbouraly až úplně na konci, když už bylo pozdě.

Co se ale dělo uvnitř lodi, se nedá popsat slovy. Mámi na věta pro všechno nepopsatelné „Na to nemám žádnou notu...“ říká to, co mám nezřetelně na mysli. Takže se nebudu pokoušet představovat si strašné věci a násilně těsnat hrůzu do detailně vypracovaných obrazů, i když mě

ted můj zaměstnavatel nutí, abych seřadil jednotlivé osudy, abych s epicky rozmáchlou suverenitou a usilovným vcífováním sklenul velký oblouk a takto, slovníkem hororu, se snažil být práv rozměru katastrofy.

O to se pokusil ten černobílý film pomocí obrazů, které vznikly ve filmovém studiu před kulisami. Vidíme tlačící se dav, ucpané chodby, boj o každý schod nahoru, vidíme převlečený kompars jako lidi zavřené na uzamčené promenádní palubě, tušíme náklon lodi, vidíme, jak stoupá voda, ve vnitřních prostorách vidíme plavající, tonoucí lidi. A vidíme ve filmu děti. Děti oddělené od svých matek. Děti s plandající panenkou v ruce. Děti bloudící v již vyklizených chodbách. V detailním záběru oči jednotlivých dětí. Ale ty víc než čtyři tisíce nemluvňat, malých i starších dětí, které neměly šanci na přežití, se nedaly, už vzhledem k nákladům, nafilmovat, zůstaly a zůstávají abstraktním číslem jako všechna ostatní, do tisíců, statisíců, milionů jdoucí čísla, která se tehdy stejně jako dnes dala a dají jen zhruba odhadnout. O jednu nulu na konci víc nebo míň, co to vypovídá; ve statistikách mizí za řadami čísel smrt.

Já mohu podávat zprávu jen o tom, co bylo jinde citováno jako výpověď těch, kteří přežili. Na širokých schodištích i na úzkých schůdkách byli starci a děti ušlapáváni k smrti. Každý byl sám sobě nejbližší. Lidé předvídaví se snažili předběhnout smrt. Tak třeba o jednom školícím důstojníkovi se říká, že v rodinné kabině, která mu byla přidělena, zastřelil služební pistolí nejprve své tři děti, pak manželku a nakonec sám sebe. Totéž se vypráví o partajních pohlavárech a jejich rodinách, které to skoncovaly v oněch zvláštních kabinách, jež byly svého času určeny pro Hitlera a jeho družníka Leye a nyní poskytl prostor pro sebelikvidaci. Lze předpokládat, že Hassan, pes korvetního kapitána, byl rovněž zastřelen, a to svým vlastním pánem. I na zledovatělé sluneční palubě muselo být použito střelných zbraní, neboť rozkaz „Do člunů jen ženy a děti!“ nebyl dodržován, v důsledku čehož se zachránili převážně muži, jak to střízlivě a bez komentáře prokázala statistická uzávěrka všeho živého.

Jeden člun, který by byl poskytl místo více než padesáti osobám, byl spuštěn na vodu předčasně, obsazený

sotva tuctem námořníků. Jiný člun se převrhl, protože byl spouštěn v přílišném chvatu, a když zůstal viset jen na předním laně, vysypal celou osádku do zvlněného moře a pak, když se lano přetrhlo, dopadl na lidi plovoucí ve vodě. Jen záchranný člun číslo čtyři, obsazený z poloviny ženami a dětmi, prý byl spuštěn předpisově. Protože těžce ranění z nouzového lazaretu zvaného galerie byli tak jako tak ztraceni, snažili se zdravotníci dostat do člunů několik lehce raněných: marně.

Dokonce i vedení lodi myslelo už jen na sebe. Existuje zpráva o jednom vysokém důstojníkovi, který vyvedl svou ženu z kabiny na horní palubu a na zadní palubě začal osekávat led ze zavěšení motorové pinasy, která se za dob KdF používala při plavbách do Norska jako výletní člun. Když se mu konečně podařilo vytočit jeřáb s pinasou nad vodu, fungoval — zázrakem — elektrický vrátek. Při spuštění pinasy spatřily ženy a děti zavřené na promenádní palubě za tabulemi z pancéřového skla jen napůl obsazený člun; a lidé v pinase na okamžik zahlédli, jaká člověčí masa se za prosklenými stěnami nahromadila. Mohli by jeden na druhého zamávat. Co se dále dělo uvnitř lodi, zůstalo skryto zrakům, nedostalo se ke slovu.

Vím jen, jak byla zachráněna máma: „Hned po posledním bouchnutí jsem dostala bolesti...“ Když o tom za mých dětských let vyprávěla, myslel jsem si, že poslouchám veselou napínavou historku: „No a pak mi strejda doktor honem píchl injekci...“ Injekce prý se hrozně bála. „Ale bolesti pak daly pokoj...“

Byl to jistě doktor Richter, který dal dvě matky s kojenčí a mámu, podpíranou staniční sestrou, převést přes klouzavou sluneční palubu, načež byly všechny tři ženy posazeny do člunu, který již visel na jeřábu nad vodou. Doktor sám se prý s jinou těhotnou a se ženou, která právě potratila — a zřejmě bez staniční sestry Helgy —, dostal o málo později do jednoho z posledních člunů.

Máma mi říkala, že při stále větším náklonu lodi se jeden z třicetimetrových protiletadlových kanonů na zadní palubě uvolnil z uchycení, zřítíl se přes palubu a roztříštil jeden už spuštěný, plně obsazený záchranný člun. „To se stalo hned vedle nás. Takový štěstí jsme měli...“

Tak jsem v mámině břiše opustil potápějící se loď. Náš člun odrazil a obklopen plovoucími lidskými troskami, ještě živými nebo již mrtvými, získal jistý odstup od naklánějícího se levého boku lodi, z níž bych teď, ještě než bude pozdě, rád vytěžil nějakou historku. Třeba tu o všeobecně oblíbeném lodním holiči, který už léta sbíral stále vzácnější stříbrné pětimarkové mince. Nyní skočil s naditým měšcem na opasku do moře a v mžiku, zatížen vahou stříbrňáků... Ale nesmím už vyprávět žádné další historky.

Teď se mi radí, abych se vyjadřoval stručně, ne, můj zaměstnavatel na tom trvá. Protože, jak tvrdí, se mi stejně nepodaří vyjádřit slovy tisícere umírání v trupu lodi a v ledovém moři, inscenovat německé rekvie nebo námořní tanec smrti, měl bych se uskrovnit a přejít k věci. Tím míní: k mému narození.

Ještě nebylo na pořadu. Ve člunu, v němž máma seděla bez rodičů a zavazadel, ale se zbrzděnými porodními bolestmi, měli všichni trosečníci ze vzrůstajícího odstupů, a když je vlna vyzvedla, volný výhled na *Wilhelma Gustloffa*, potápějícího se v děsivém náklonu. Protože pátrací reflektor doprovodné lodi, udržující pozici uprostřed vlnobití, stále znovu přejížděl po vyvýšeném můstku, prosklené proménádní palubě a pravou stranou šikmo vzhůru strmící sluneční palubě, zažívali ti, kteří se zachránili do člunu, jak jednotliví i ve spletnosti semknutí lidé padají přes palubu. A zblízka viděla máma a viděli všichni, kdo chtěli vidět, vlnami unášené lidi v plovacích vestách, mezi nimi ještě živé, kteří hlasitě nebo ochable volali o pomoc, žadonili o přijetí do člunu, i jiné, už bez života, kteří vypadali, jako by spali. Ale ještě hůř, dodávala máma, končily děti: „Ty padaly z lodi všechny vobráceně, hlavou napřed. A teď visely v těch nadmutedejch plovacích vestách nožičkama vzhůru...“

A když se mámy později někdo, třeba tovaryši z její truhlářské brigády nebo některý z jejích dočasných kamarádů do postele, zeptal, jak přišla tak mladá k bílým vlasům, říkala: „To se stalo, když jsem viděla všechny ty dětičky s hlavou dolů...“

Fiktivní, do konce 90. let zasazený příběh novely *Jako rak (Im Krebsgang* — doslova „račím krokem/pohybem“ — vyšla v roce 2002) spojil autor s řadou skutečných osob a událostí nacistické éry, u nichž dbá s až dokumentaristickou pečlivostí na přesnost podání a objektivní vyváženost jejich možných interpretací. Data, čísla, faktografické detaily, odkazy na prameny atd. jsou součástí jeho epické strategie, spojující neutrální fakta v symbolickou hodnotovou a významovou síť, jejímž uzlovým bodem je datum 30. ledna (Hitlerovo „uchopení moci“ v roce 1933, narozeniny historického nacisty Gustloffa i fiktivního vypravěče Paula Pokriefkeho, potopení lodi). Touž funkci mají i reálie z komunistické éry NDR; symbolickým nositelem neblahé kontinuity obou těchto temných dob německých dějin je postava Tully Pokriefkové.

V centru takto instrumentalizované dokumentární roviny je potopení lodi *Wilhelm Gustloff* sovětskou ponorkou 30. ledna 1945. Tato loď, jejíž historie je v novele zevrubně popsána, byla původně postavena pro nacistickou Německou pracovní frontu (*Deutsche Arbeitsfront*, obdoba našeho pozdějšího ROH), která v roce 1933 nahradila zlikvidované odbory, popřípadě pro její akci Radostí k síle (*Kraft durch Freude* — *KdF*; její iniciátor Robert Ley byl později souzen jako válečný zločinec a oběsil se ve vězení Norimberského tribunálu v roce 1945), jejímž záměrem bylo korumpovat německé dělnictvo a zaměstnance organizováním levné masové rekreace a zábavy (tento záměr, jak Grass v novele ukazuje na rodičích Pokriefkových, nacistům dost vycházel). Přes skutečnou postavu nacisty a antisemitského aktivisty Gustloffa, zavražděného židov-

ským studentem medicíny Davidem Frankfurterem v roce 1936, i přes fiktivní Tullu zprostředkovává autor do vyprávění informace o dalších organizacích totalitní struktury nacionálněsocialistického státu, jako byl Svaz německých dívek (*Bund Deutscher Mädel* — *BDM* jako součást *Hitlerjugend*) nebo Národněsocialistický svaz žen (*NS-Frauenschaft* — *NSF* jako součást *NSDAP*).

Obdobně jsou v přítomné dějové rovině, příběhu mladého pravicového radikála Konráda, využity četné odkazy na skutečné aktuální události, například žhářský útok v Möllnu roku 1992 na dům obývaný Turky („Mölln“ je od té doby v levicově liberálním diskursu pojmem pro nebezpečí neonacismu) nebo narážky na volební kampaně 90. let.

Dokumentární složka, a tím i historicky exemplární funkce novely jsou podtrhovány také geografickou akribií v udávání historických i současných dějišť. Jde především o topografii bývalého německého Pobaltí (Východní Prusko, částečně Západní Prusko a Pomořansko), které po druhé světové válce připadlo Sovětskému svazu a Polsku. Autor ani v nejmenším nezpochybnuje německou vinu na ztrátě těchto území, ale záměrně evokuje jejich historicky německé podloží, aby mohl v přítomné rovině ukázat fatální nepoučitelnost mladých neonacistů i těch starých „věčně včerejších“, reprezentovaných hlavně Tullou, a zesílit kontrast falešného historického vědomí a neodčitelných historických skutečností. (S ohledem na tento autorský záměr v překladu ponecháváme většinu původních německých místních jmen místo dnešních ruských, polských a jiných názvů, s výjimkou jmen zcela zdomácnělých v češtině — Gdaňsk, Gdyně, Kuronsko pro Danzig, Gotenhafen, Kurland.)

Tématem potopení lodi s tisíci německých uprchlíků, většinou žen a dětí, zrušil Grass jako první významný literát jedno velké německé tabu: od skončení války platilo v německé veřejnosti (kromě hodně pravicových kruhů) nepsané pravidlo, že Němcům samým vzhledem k tomu, že všechno začali a jaké utrpení způsobili druhým, nepřísluší poukazovat na to, že mnoho subjektivně nevinných Němců, zvláště civilní obyvatelstvo a děti, prožilo za války

a po porážce velké utrpení a přinášelo těžké oběti. Příběh lodi *Wilhelm Gustloff* prezentuje Grass jako velmi názorný, koncentrovaný příklad pro téma německého utrpení a obětí, ale současně také pro morální i věcně historickou ambivalentnost tohoto tématu. Tato loď byla v okamžiku potopení sice obsazena převážně civilními uprchlíky, ale měla v té době označení, výzbroj, posádku, velení a statut lodi válečné, a tudíž její potopení bylo sice z hlediska lidského děsivé, ale z hlediska válečné situace zdůvodněné a z hlediska válečného práva legitimní. Grass tuto ambivalentnost nikde nezjednodušuje, nýbrž zdůrazňuje (prostřednictvím svého vypravěče na straně 78 výslovně a na mnoha místech nepřímo) a na Konrádovi ukazuje nebezpečí zjednodušeného obviňování druhé strany („vrahové žen a dětí“, strana 101).

Zdůrazňování pohledu z obou stran svědčí o tom, že si Grass byl už při psaní vědom, jak ožehavé — protože těmi „věcně věřejšími“ snadno zneužitelné — téma svým poukazem na německé utrpení otevírá (mimochodem, někteří recenzenti knihy si vzpomněli, že první, kdo upozornil na téma německých civilních obětí války jako desideratum německé literatury, byl už v roce 1997 anglický germanista a německý spisovatel W. G. Sebald). Po vydání knihy se ukázalo, že Grass svou autoritou nepochybně „korektně smýšlejícího“ německého intelektuála detabulizoval téma, které už bylo dávno zralé na veřejnou diskusi: o německém utrpení se od roku 2002 „smí“ mluvit i mimo konzervativně pravicové kruhy; a mluvilo se a mluví, popřípadě píše hodně, samozřejmě různým způsobem.

Nezávisle na jeho novele se v téže době objevila řada článků a knih, literárních i odborných, v nichž se revokují otázky vyhnání, oprávněnosti bombardování německých měst (zničení Drážďan 13.–14. 2. 1945 se „smělo“ problematizovat či odsuzovat už při dřívějších výročích) atd.; zvláště ostré polemiky vyvolala kniha historika Jörga Friedricha *Požár. Německo v bombové válce 1940–1945* z roku 2002,¹ v níž se podle mínění některých recenzentů klade spojenecké vedení vzdušné války na roveň s Hitlerovým a Churchill je nepřímo stavěn do kategorie válečného zločince. Vyšla i řada vzpomínkových knih tema-

tizujících německé utrpení; největší ohlas měl, právem, H. M. Enzensbergerem vydaný deník anonymní autorky o dobytí Berlína,² v němž se s nebývalou otevřeností, ale i úctyhodným nadhledem dokumentuje snad vůbec nejcitlivější téma německé minulosti, masové znásilňování německých žen sovětskými vojáky.

Tento nový diskurs o německé minulosti by byl jistě vznikl i bez Grassovy novely, ale její iniciační role v něm je nepominutelná.

J. S.

¹ Jörg Friedrich: *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940–1945*. München: Propyläen, 2002

² Anonyma: *Eine Frau in Berlin. Tagebuch-Aufzeichnungen vom 20. April bis 22. Juni 1945*. Frankfurt am Main: Eichborn Verlag (Andere Bibliothek, Band 221), 2003.

GÜNTER GRASS

Jako rak

Z německého originálu *Im Krebsgang*,
vydaného nakladatelstvím Steidl v Göttingenu
roku 2002,

přeložil Jiří Stromšík

K vydání připravila Jitka Uhdeová

Obálka, vazba a grafická úprava Boris Mysliveček
Kresba na přebalu Günter Grass

Vydalo nakladatelství Atlantis

v Brně roku 2005 jako svou 258. publikaci

Sazbu písmem Bookman připravil Vladimír Ludva

Vytiskla tiskárna Reprocentrum v Blansku

Počet stran 168

Vydání první, dotisk (2007)

Doporučená cena 210 Kč včetně DPH

Knihy objednejte u svého knihkupce
nebo na adrese
ATLANTIS, spol. s r. o.
PS 374
602 00 Brno
e-mail: atlantis-brno@volny.cz
www.atlantis-brno.cz